

The Greek Review of Social Research

Vol 111 (2003)

111-112 B'-Γ'

"Ποιος κυβερνά;". Η εξέλιξη της κοινωνικής σύνθεσης μελών των κυβερνήσεων της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ, 1974-2001

Δημήτρης Μπουρίκος, Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος

doi: [10.12681/grsr.9207](https://doi.org/10.12681/grsr.9207)

Copyright © 2003, Δημήτρης Μπουρίκος, Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Μπουρίκος Δ., & Σωτηρόπουλος Δ. Α. (2003). "Ποιος κυβερνά;". Η εξέλιξη της κοινωνικής σύνθεσης μελών των κυβερνήσεων της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ, 1974-2001. *The Greek Review of Social Research*, 111, 99–132. <https://doi.org/10.12681/grsr.9207>

Δημήτρης Μπουρίκος*, Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος**

«ΠΟΙΟΣ ΚΥΒΕΡΝΑ;». Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩ-
ΝΙΚΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ ΜΕΛΩΝ ΤΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ
ΤΗΣ ΝΔ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ, 1974-2001

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εμπειρική μελέτη των πολιτικών ελίτ δεν έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Αν και η θεωρία των ελίτ από μόνη της δεν επαρκεί να εξηγήσει σύνθετα πολιτικά φαινόμενα, η γνώση για το κοινωνικό προφίλ των ελίτ μπορεί να αποβεί χρήσιμη. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται νέα στοιχεία για όλα τα μέλη των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου 1974-2001. Με βάση τις ελάχιστες έρευνες που υπάρχουν φαίνεται ότι ο παραδοσιακός, συνήθης τύπος του πολιτικού ήταν εκείνος ενός μεσήλικα, άνδρα, δικηγόρου στο επάγγελμα, με καταγωγή από τη Στερεά Ελλάδα ή την Πελοπόννησο. Μετά το 1974 η εικόνα αυτή φαίνεται να διαφοροποιείται. Οι βουλευτές και κυρίως οι υπουργοί που ανήκουν στα δύο μεγάλα κόμματα, ΝΔ και ΠΑΣΟΚ, προέρχονται και από άλλες περιοχές της χώρας, μερικοί δε από αυτούς υπουργοποιήθηκαν σε σχετικά νεαρή ηλικία. Μεταξύ των μελών των κυβερνήσεων, μετά το 1974, δεν κυριαρχεί απόλυτα το επάγγελμα του δικηγόρου, όπως συνέβαινε στο μεγαλύτερο μέρος του εικοστού αιώνα, αλλά παρατηρείται αυξημένη παρουσία γιατρών, μηχανικών και οικονομολόγων. Στο άρθρο, προτείνεται η διάκριση μιας κύριας από μια δευτερεύουσα κυβερνητική ελίτ. Η πρώτη αποτελείται από πολιτικούς που έχουν διατελέσει υπουργοί ή υφυπουργοί τουλάχιστον τρεις φορές. Η δεύτερη από όσους υπουργοποιήθηκαν μέχρι δύο φορές. Η κύρια ελίτ διαφέρει από τη δευτερεύουσα ως προς αρκετές από τις επτά πολιτικές και κοινωνικές μεταβλητές με τις οποίες εξετάζονται αναλυτικά τόσο στο δείγμα όλων των μελών των μετα-δικτατορικών κυβερνήσεων όσο και ξεχωριστά των μελών των κυβερνήσεων ΝΔ και ΠΑΣΟΚ των ετών 1974-2001.

* Πολιτικός επιστήμονας και μεταπτυχιακός υπότροφος του ΙΚΥ στον Τομέα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

** Επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το «ποιος κυβερνά» είναι ένα κλασικό ερώτημα της πολιτικής επιστήμης και της ανάλυσης της τρέχουσας πολιτικής συγκυρίας, το οποίο επιδέχεται πλήθος απαντήσεων. Οι γνωστές απαντήσεις της πλουραλιστικής θεωρίας, της οποίας κλασικό έργο είναι το βιβλίο *Who Governs?* του Robert Dahl, και της σύγχρονης θεωρίας των ελίτ, της οποίας ανάλογο έργο είναι το *The Power Elite* του C. Wright Mills, θεωρούνται σήμερα –και ως ένα βαθμό δικαίως– ξεπερασμένες.¹ Η μελέτη των ομάδων πίεσης, με τις οποίες ασχολήθηκε ο Dahl, συνεχίζεται με επιμέρους έρευνες για την άσκηση επιρροής στη διαμόρφωση συγκεκριμένων μέτρων δημόσιας πολιτικής. Η συνολική όμως θεωρητική προσέγγιση του πλουραλισμού, που είχε συνδεθεί με το όνομα του Dahl, παραμένει προβληματική κυρίως επειδή θεωρεί το κράτος, όταν αναφέρεται σε αυτό, ως έναν ουδέτερο επιδιαιτητή των κοινωνικών συγκρούσεων. Από την άλλη μεριά, η μελέτη των πολιτικών ελίτ είναι μια επίσης πολύ παραδοσιακή προσέγγιση η οποία έχει περιπέσει σε σχετική αφάνεια, αν όχι ανυποληψία, λόγω του περιορισμένου οπτικού πεδίου της (καταγραφή των δημογραφικών χαρακτηριστικών των εκλεγμένων πολιτικών) και της «αριστοκρατικής» αντίληψής της για την πολιτική (η πολιτική ως εναλλαγή μικρών ομάδων στην εξουσία).² Η μελέτη των πολιτικών ελίτ είναι επίσης προβληματική στο βαθμό που επιδιώκει γενικευτικά συμπεράσματα τα οποία υποτίθεται ότι ισχύουν για το σύνολο της υπό εξέταση ελίτ, χωρίς να επιμένει σε εσωτερικές τομές και διασπάσεις στο πολυποίκιλο σώμα των βουλευτών ή των υπουργών, τομές που να αντιστοιχούν στο αξίωμα ή την κομματική τους προέλευση. Εντούτοις, παρατηρούμε ότι η ροή εμπειρικών μελετών για τις πολιτικές ελίτ εμφανίζει κάποια περιοδικότητα και συνδέεται με μεγάλα συγκριτικά προγράμματα εμπειρικής έρευνας στις δυτικές δημοκρατίες και με μεγάλες καθεστωτικές αλλαγές όπως αυτές της Νότιας Ευρώπης στη δεκαετία

1. Robert A. Dahl, 1961, *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, Yale University Press, New Haven, Conn, και C. Wright Mills, 1956, *The Power Elite*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press.

2. Βλ. Robert D. Putnam, 1976, *The Comparative Study of Political Elites*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, και Moshe M. Czudnowski (επιμ.), 1983, *Does Who Governs Matter? Elite Circulation in Contemporary Societies*, International Yearbook for Studies of Leaders and Leadership, τόμ. 1, Northern Illinois University Press, Dekalb, Ill.

του '70 και της Ανατολικής Ευρώπης στα τέλη της δεκαετίας του '80.³ Επιπλέον, δεδομένης της τάσης ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας σε βάρος των δύο άλλων εξουσιών σε όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, είναι προφανής η ανάγκη απάντησης στο ερώτημα «ποιοι κυβερνούν», όχι για λόγους δημοσιογραφικής περιέργειας, αλλά για λόγους ανίχνευσης των κοινωνικών εκείνων συμφερόντων τα οποία έχουν πετύχει την εκπροσώπησή τους στις ανώτατες βαθμίδες του πολιτικού συστήματος (βουλή, κυβέρνηση).

Τούτο δεν σημαίνει ότι ταυτίζουμε φορμαλιστικά την αναρρίχηση σε υψηλά πολιτικά αξιώματα με την άσκηση πραγματικής εξουσίας, δεδομένου ότι, ως γνωστόν, στις σύγχρονες καπιταλιστικές δημοκρατίες οικονομική και κοινωνική εξουσία μπορεί να ασκείται από οικονομικούς ομίλους, ισχυρές κοινωνικές ομάδες ή, συνολικότερα, κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις των οποίων οι εκπρόσωποι να μην εμφανίζονται ως μέλη της βουλής ή της κυβέρνησης. Ωστόσο, θα ήταν παράδοξο αν εκείνες οι κοινωνικές κατηγορίες (φύλο, ηλικιακές ομάδες) και κοινωνικο-επαγγελματικές ομάδες, που συνήθως υπερ-εκπροσωπούνται μεταξύ των μελών των κυβερνητικών και κοινοβουλευτικών ελίτ, δεν είχαν καμία επιρροή στη διαμόρφωση της δημόσιας πολιτικής (π.χ., της φορολογίας, της κοινωνικής ασφάλισης, κ.λπ.). Κάνοντας την προφανή παραδοχή ότι η δημόσια πολιτική διαμορφώνεται όχι μόνον από εξω-συστημικές και ενδο-συστημικές πιέσεις (π.χ., διεθνής οικονομική συγκυρία, απαιτήσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ισχυρά εργοδοτικά συμφέροντα) αλλά και από τα συμφέροντα των κοινωνικών κατηγοριών και ομάδων που πλειοψηφούν μεταξύ των πολιτικών ελίτ, θα θέλαμε στη συνέχεια του άρθρου να εξετάσουμε ποιες κατηγορίες και ομάδες κυριαρχούν στις σύγχρονες ελληνικές κυβερνητικές ελίτ.

Η μελέτη των πολιτικών ελίτ στην Ελλάδα δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένη. Υπάρχουν λίγες μελέτες για τις κοινοβουλευτικές ελίτ.⁴ Οι μελέτες

3. Παράδειγμα ερευνητικού προγράμματος είναι το Joel D. Aberbach, Robert D. Putnam και Bert A. Rockman, 1981, *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies*, Cambridge, Mass, Harvard University Press. Για την Ανατολική Ευρώπη, βλ. John Higley και Richard Gunther (επιμ.), 1992, *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, και Gil Eyal, Ivan Szelenyi και Eleanor Townsley, 2000, *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, London, Verso.

4. Βλ., π.χ., Μανόλης Γ. Δρεττάκης, 1991, *Η ανατομία της Βουλής, 1974-1990*, Αθήνα, Gutenberg, και Α.Ι.-Δ. Μεταξάς, 1981, «Βιοκοινωνική και πολιτισμική χαρτογραφία της Βουλής, 1964-1974-1977», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τόμ. 1, τεύχ. 1, σ. 11-56.

για τις κυβερνητικές-υπουργικές ελίτ είναι ακόμα λιγότερες.⁵ Γι' αυτό στο παρόν άρθρο θα ασχοληθούμε κυρίως με τις δεύτερες. Τα πρωτογενή στοιχεία αυτών των μελετών προέρχονται από εγκυκλοπαίδειες (π.χ., τη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*), βιογραφικά σημειώματα των βουλευτών όπως έχουν κατατεθεί από τους ίδιους στα αρχεία της Βουλής και άλλες δυσεύρετες εκδόσεις (ορισμένες των οποίων παραθέτουμε στη βιβλιογραφία αυτού του άρθρου). Έχοντας κατά νου την τάση τέτοιων μελετών να γενικεύουν στο σύνολο των μελών της ελίτ, τάση την οποία θα επιχειρήσουμε να αναιρέσουμε στο παρόν άρθρο, ας δούμε καταρχήν ποια είναι τα συνήθη χαρακτηριστικά του Έλληνα πολιτικού (υπουργού ή υφυπουργού).

Ο ΚΛΑΣΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΑ ΥΠΟΥΡΓΟΥ

Η κλασική εικόνα του Έλληνα υπουργού κατά το μεγαλύτερο μέρος του εικοστού αιώνα ήταν η εικόνα ενός μεσήλικα άνδρα, δικηγόρου στο επάγγελμα, με καταγωγή από την Πελοπόννησο ή από την Αθήνα.⁶ Η εικόνα αυτή συμβάδιζε με την αντίστοιχη τυπική εικόνα του Έλληνα βουλευτή. Αυτά τα τυπικά χαρακτηριστικά των μελών των πολιτικών ελίτ συνδέονται με παραδοσιακά, τυπικά χαρακτηριστικά του ελληνικού κράτους και της κοινωνίας. Το ελληνικό κράτος είχε ανέκαθεν ευρύ παρεμβατικό ρόλο στην ελληνική κοινωνία και οικονομία, πράγμα που, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Τσουκαλά, σήμαινε ότι ορισμένα επαγγέλματα, όπως π.χ. του δικηγόρου, έπαιζαν διαμεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στο κράτος, από τη μία μεριά, και στους πολίτες, που ήταν ενσωματωμένοι στο πολιτικό σύστημα μέσω πελατειακών σχέσεων, από την άλλη.⁷ Σήμερα, στην ελληνική κοινωνία, το μεγάλο αριθμητικά και οικονομικά βάρος των ελεύθερων επαγγελμάτων, όχι μόνον των δικηγόρων, αλλά προσφάτως και των

5. Βλ. Kleomenis Koutsoukis, 1982, *Political Leadership in Modern Greece*, Αθήνα, Athena Publications, και Keith Legg, 1969, *Politics in Modern Greece*, Stanford, Calif., Stanford University Press, και Αντώνης Μακρυδημήτρης, 2000, *Οι υπουργοί εξωτερικών της Ελλάδας, 1829-2000*, Αθήνα, Καστανιώτης.

6. Keith Legg, *ό.π.*, σσ. 305 και 308, όπου και αντίστοιχοι πίνακες. Kleomenis Koutsoukis, *ό.π.*, σ. 152-154.

7. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, 1977, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 439-440, και Δημήτρης Σωτηρόπουλος, 1994, «Διαχρονικές τάσεις στην σπουδή των νομικών και το φαινόμενο της νομικής υπερεκπαίδευσης», στο Ι. Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ.), *Νομικές Σπουδές και Νομικά Επαγγέλματα στην Ελλάδα*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκουλας, σ. 57-78.

γιατρών και των μηχανικών, μεταφράζεται σε ισχυρή πολιτική παρουσία τους μεταξύ των βουλευτών και των κομματικών στελεχών, κυρίως μετά το 1981.⁸ Με βάση τα στοιχεία που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια, φαίνεται ότι, στο επίπεδο της κοινοβουλευτικής ελίτ, τα τελευταία είκοσι χρόνια, μειώθηκε η συμμετοχή των δικηγόρων, χωρίς αυτοί να άψουν να αποτελούν τη σχετική πλειοψηφία. Στο ίδιο διάστημα αυξήθηκε η συμμετοχή των ελεύθερων επαγγελματιών (πλην των δικηγόρων), καθώς και, δευτερευόντως, των πανεπιστημιακών και όσων σταδιοδρομούν σε τομείς με μεγάλη δημόσια προβολή (δημοσιογράφοι, καλλιτέχνες, αθλητές).⁹ Οι εξελίξεις αυτές συνδέονται πιθανόν είτε με την αύξηση της συνθετότητας των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα σύγχρονα κράτη, δηλαδή των προβλημάτων που απαιτούν ειδικές επιστημονικές γνώσεις, είτε με τη νέα αλληλοτροφοδοτούμενη σχέση ανάμεσα στην πολιτική και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, μια σχέση από την οποία ευνοούνται τα περισσότερα προβεβλημένα επαγγέλματα (π.χ., δημοσιογράφος, πανεπιστημιακός). Κυρίως, όμως, συνδέονται με το είδος των κοινωνικών στρώματων, δηλαδή με τα νέα μεσαία στρώματα, την πολιτική αντιπροσώπευση των οποίων (μαζί με τα αστικά λαϊκά στρώματα) είχε αναλάβει το ΠΑΣΟΚ, το κόμμα που κυριάρχησε στη Βουλή κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου 1981-2001.¹⁰

Τα κύρια ερωτήματα αυτού του άρθρου είναι τα εξής: Σε ποιο βαθμό οι νέες τάσεις στο προφίλ της κοινοβουλευτικής ελίτ αντανακλώνται στο επίπεδο της κυβερνητικής ελίτ; Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά των μελών των υπουργικών συμβουλίων στη σύγχρονη Ελλάδα και πώς μετα-

8. Christos Lyrintzis, 1986, «The Rise of PASOK and the Emergence of a New Political Personnel», στο Zafiris Tzannatos (επιμ.), *Socialism in Greece: The First Four Years*, Aldershot, Gower, σ. 114-129.

9. Βλ. Γιάννης Μαυρής, 2000 (13 Μαΐου), «Η ανατομία της Βουλής», εφημ. *Τα Νέα*, σ. 18-20.

10. Για τις κοινωνικές βάσεις του ΠΑΣΟΚ, βλ. Chr. Lyrintzis, ό.π., Μ. Σπουρδαλάκης, 1988, *ΠΑΣΟΚ: Δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκέντρωση εξουσίας*, Αθήνα, Εξάντας, και Γιάννης Μαυρής, «Οι κοινωνικές συντεταγμένες της κοιμματικής επιρροής: Οι σχέσεις εκπροσώπησης στην περίοδο 1974-1985», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Νοέμβριος 1993, και του ίδιου, 1997, «Ο τάσεις αποδόμησης/μετασχηματισμού του μεταπολιτευτικού κοιμματικού συστήματος», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 9, Απρίλιος, σ. 179-196, Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων», στο Χρήστος Λυριντζής και Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), 1990, *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 203-237.

βλήθηκαν κατά το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα, από την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών μέχρι και το 2001;

Ως κύρια υπόθεση εργασίας μας έχουμε μια διάκριση της σύγχρονης ελληνικής κυβερνητικής ελίτ μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας ελίτ. Η διάκριση, την οποία προτείνουμε για πρώτη φορά στο άρθρο αυτό, στηρίζεται σε ένα τυπικό χαρακτηριστικό, δηλαδή τον αριθμό των υπουργικών θητειών που έχει ένας (ή μία) πολιτικός. Εφόσον οι θητείες του είναι τρεις ή περισσότερες (σε οποιαδήποτε υπουργική βαθμίδα), τότε αυτός κατατάσσεται στην κύρια ελίτ, δηλαδή στον πυρήνα της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας. Αν έχει μέχρι δύο θητείες, τότε κατατάσσεται στη δευτερεύουσα κυβερνητική ελίτ. Θεωρούμε ότι, αν κάποιος έχει διατελέσει μόνον μία ή δύο φορές υπουργός, τότε δεν έχει επαρκές «πολιτικό κεφάλαιο» για μια σταδιοδρομία υπουργού-επαγγελματία της πολιτικής. Είναι «περαστικός» από την κυβερνητική ελίτ, δεν ανήκει στον πυρήνα της. Η διάκριση αυτή είναι μια υπόθεση εργασίας προς διερεύνηση. Θα απορριφθεί, αν τα μέλη της μίας και της άλλης ελίτ δεν διαφέρουν ως προς τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά τους, δηλαδή ως προς μια σειρά πολιτικών και κοινωνικών μεταβλητών τις οποίες εξετάζουμε στη συνέχεια.

Η διερεύνηση των στοιχείων της πολιτικής ελίτ που παρουσιάζονται στους πίνακες του παρόντος άρθρου στηρίζονται σε έρευνα που διενεργήσαμε από το Σεπτέμβριο του 2000 μέχρι τον Οκτώβριο του 2001. Αφορμή της έρευνας ήταν μια ανάλογη συγκριτική προσπάθεια των Nancy Bermeo (Πανεπιστήμιο Princeton), Antonio Costa Pinto και Pedro Tavares de Almeida (Πανεπιστήμιο της Λισαβόνας) για την κοινωνική σύνθεση των κυβερνήσεων της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, η οποία είναι υπό εξέλιξη. Αντικείμενο της δικής μας έρευνας ήταν η μελέτη και συσχέτιση της κυβερνητικής ελίτ της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας (1974 - σήμερα) με συγκεκριμένα κοινωνικο-οικονομικά δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας.

Ξεκινήσαμε την έρευνά μας με την απογραφή των μελών των ελληνικών κυβερνήσεων από τον Ιούλιο του 1974 (κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Κ. Καραμανλή) μέχρι και τον Οκτώβριο του 2001 (ανασχηματισμός δεύτερης κυβέρνησης Κ. Σημίτη. Τα μέλη της τελευταίας περιλαμβάνονται στο υλικό που επεξεργαστήκαμε). Μετά τη συλλογή των βιογραφικών όλων των υφυπουργών και υπουργών, προχωρήσαμε στη στατιστική επεξεργασία στοιχείων για μια σειρά μεταβλητών (επάγγελμα, εκπαίδευση, γεωγραφική προέλευση, ηλικία, πολιτική σταδιοδρομία κ.ά.). Παράλληλα, επιχειρήσαμε τη συγκέντρωση τόσο βιβλιογραφικού υλικού που περιλαμβάνει μελέτες και βιβλία όσο και αρχειακού υλικού δημόσιων φορέων και

οργανισμών. Το υλικό που συγκεντρώσαμε το χρησιμοποιήσαμε για την ανάπτυξη μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων που επιτρέπει στατιστική ανάλυση και παρουσίασή του, αλλά και συνεχή ενημέρωσή του.

Η απογραφή των μελών των κυβερνήσεων της περιόδου 1974-2001 από μηδενική βάση (παρά την ύπαρξη της μελέτης του Γ. Τζιοβάρα, 1996) κρίθηκε αναγκαία για δύο λόγους: πρώτον, η περίοδος αναφοράς μας είναι μεγαλύτερη, επομένως δεν καλύπτεται εξ ολοκλήρου από την εν λόγω μελέτη και, δεύτερον, η ταξινόμηση ανά υπουργείο των κυβερνητικών μελών στην παραπάνω μελέτη δεν προσφέρει στοιχεία για την κομματική-κυβερνητική προέλευση, καθιστώντας έτσι οποιαδήποτε επεξεργασία αρκετά δύσκολη. Έτσι, προτιμήθηκε η έρευνα των δημοσιευμάτων της *Εφημερίδας της Κυβερνήσεως* (τεύχος Α), των σχετικών με τους διορισμούς και τις παραιτήσεις των μελών της κυβέρνησης με στόχο τη σύνταξη ενός νέου, πιο περιεκτικού, καταλόγου των μελών των κυβερνήσεων.

Για τη συλλογή των στοιχείων, διενεργήσαμε επιτόπια έρευνα σε βιβλιοπωλεία, βιβλιοθήκες (Εθνική Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη της Βουλής, βιβλιοθήκες πανεπιστημίων, υπουργείων και ιδρυμάτων) καθώς και σε αρχεία υπουργείων, ιδρυμάτων και εφημερίδων. Επίσης, μελετήθηκαν όλες οι σχετικές πηγές στο διαδίκτυο (ιστοσελίδες κοινοβουλίου, κυβέρνησης, κομμάτων, οργανώσεων) και καταρτίστηκε σχετικός κατάλογος. Τέλος, κάναμε ευρεία χρήση δευτερογενών πηγών, που παρατίθενται στη βιβλιογραφία.

Η ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΕΛΙΤ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1974-2001

1. Το δείγμα και οι μεταβλητές

Συνολικά την περίοδο από την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κ. Καραμανλή τον Ιούλιο του 1974 έως και τον ανασχηματισμό του Οκτωβρίου 2001, στη διάρκεια της δεύτερης πρωθυπουργικής θητείας του Κ. Σημίτη (βλέπε Πίνακα 1 για τις κυβερνήσεις περιόδου 1974-2001), ανέλαβαν κυβερνητικά καθήκοντα 424 πρόσωπα. Από αυτά, τα 142 έχουν τρεις και περισσότερες θητείες σε κάποιον υπουργικό τομέα (κύρια ελίτ). Από την ομάδα των 142 προσώπων δεν θα συμπεριληφθούν στην περαιτέρω ανάλυση τρία των οποίων η συμμετοχή σε κυβέρνηση την περίοδο 1974-2001 αναφέρεται στην ιδιότυπη κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Κ. Καραμανλή και στις μεταβατικές κυβερνήσεις Ι. Γρίβα και Ξ. Ζολώτα της περιόδου 1989-1990. Πρόκειται για τους Ξ. Ζολώτα, Δ. Παπασπύρου και Κ. Στεφανάκη. Τα υπόλοιπα 282 πρόσωπα περιορίζονται σε μία ή δύο θητείες (δευτερεύουσα ελίτ).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Συγκριτικά στοιχεία των κυβερνήσεων 1974-2001

Κυβέρνηση	Εθνικής	ΝΑ1	ΝΑ2	ΝΔ3	ΠΑΣΟΚ	ΠΑΣΟΚ	ΝΑ/ΣΥΝ	Υπερ- συστή	Οικονομική	ΝΑ4	ΠΑΣΟΚ	ΠΑΣΟΚ	ΠΑΣΟΚ	ΠΑΣΟΚ	ΠΑΣΟΚ
Προθεσμιότητα	Καρομηνία	Καρομηνία	Καρομηνία	Ρώλη	Παπαδόπου	Παπαδόπου	Τσαντάκης	Γρίβας	Ζολότας	Μητσοτάκης	Παπαδόπου	Παπαδόπου	Παπαδόπου	Παπαδόπου	Παπαδόπου
Περίοδος	7/74-11/74	11/74-11/77	11/77-5/80	5/80-10/81	10/81-6/85	6/85-7/89	7/89-10/89	10/89-11/89	11/89-4/90	4/90-10/93	10/93-1/96	1/96-9/96	9/96-4/2000	4/2000	6 ***
Μέση θητεία υπουργών (μήνες)	1,30	21,20	25,30	15,10	19,27	11,20	2,26	1,11	2,12	13,24	12,18	7,07	26,18	-	-
Δείκτης σταθερότητας*	0,40	0,64	0,82	0,87	0,44	0,23	0,72	1,00	0,50	0,33	0,45	0,77	0,64	-	-
Δείκτης ανανέωσης**	61,0%	48,3%	42,5%	16,6%	94,2%	55,6%	24%	80%	13,5%	60,5%	57,1%	27,3%	28,8%	40,6%	40,6%
Πρόσοψη	51	58	47	48	69	97	25	20	37	76	77	44	52	64	64

* Δείκτης σταθερότητας: εκφράζει το λόγο της μέσης υπογραμμής θητείας προς τη συνολική κυβερνητική θητεία (της κυβερνήσεως).

** Δείκτης ανανέωσης: εκφράζει το ποσοστό των προσώπων που ανέλαβαν για πρώτη φορά κυβερνητικό αξίωμα στο σύνολο των υπουργών και υφυπουργών κάθε κυβέρνησης.

*** Στο «ΠΑΣΟΚ 6» δεν έχουμε πλήρη στοιχεία γιατί η κυβέρνηση αυτή είναι ακόμη στην εξουσία.

Βασικός ποσοτικός δείκτης που εκφράζει το ποσοστό των μελών της εκάστοτε κυβέρνησης που δεν είχαν προηγούμενη κυβερνητική θητεία είναι ο «δείκτης ανανέωσης» (βλ. Πίνακα 1). Η εξέλιξή του παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς συναρτάται με μεταβλητές όπως η θέση ισχύος του εκάστοτε πρωθυπουργού, η ανάδειξη μιας νέας κυβερνητικής ομάδας, η ανανέωση των πολιτικών στελεχών, η ανάδειξη εξωκοινοβουλευτικών υπουργών κ.ά..

Έτσι, η κυβέρνηση που σχημάτισε ο Α. Παπανδρέου τον Οκτώβριο του 1981 παρουσιάζει το δείκτη ανανέωσης με τη μεγαλύτερη τιμή (94%) την περίοδο 1974-2001,¹¹ στοιχείο δηλωτικό της ευρύτητας εκείνης της πολιτικής μεταβολής. Ακολούθως, η δεύτερη σε μέγεθος ανανέωση της σύνθεσης του υπουργικού συμβουλίου (δείκτης ανανέωσης στο 61%) έγινε στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας που συγκρότησε ο Κ. Καραμανλής τον Ιούλιο του 1974, στοιχείο που αντανακλά την ανάγκη ανάδειξης νέων κυβερνητικών στελεχών (βασικά σε θέσεις υφυπουργών) που δεν συνδέονταν με την επιβαρυνόμενη πολιτικά και κοινωνικά προδικτατορική περίοδο.¹² Τόσο η περίοδος του 1981 όσο και εκείνη του 1974 σηματοδοτούν δύο διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές περιόδους, των οποίων βασικά χαρακτηριστικά αντανακλώνται και στις συνθέσεις των κυβερνήσεων.

Οι κυβερνήσεις Α. Παπανδρέου και Κ. Μητσοτάκη των ετών 1985 και 1990, αντίστοιχα, χαρακτηρίζονται από υψηλό δείκτη ανανέωσης. Με 55,6% η πρώτη και 60,5% η δεύτερη, αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις κυβερνήσεων με συχνές αλλαγές των μελών τους, πράγμα που αντανακλάται και στους πολύ χαμηλούς δείκτες σταθερότητας (0,23 και 0,33, αντίστοιχα, Πίνακας 1). Έπονται οι κυβερνήσεις του Κ. Καραμανλή

11. Στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ του Οκτωβρίου του 1981, οι μόνοι που διέθεταν προηγούμενη υπουργική/κυβερνητική πείρα ήταν ο ίδιος ο Α. Παπανδρέου (είχε διατελέσει αναπληρωτής υπουργός Συντονισμού το 1964 και 1965 και υπουργός Προεδρίας το 1964), ο Γ.Α. Μαγκάκης (διετέλεσε υπουργός Δημοσίων Έργων στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας το 1974) και ο Ε. Κουλουμπής (διετέλεσε υπηρεσιακός υπουργός Δημοσίων Έργων στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας το 1974).

12. Ωστόσο, στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας (που συγκροτήθηκε στις 24 και 26 Ιουλίου του 1974, ΦΕΚ 210Α και 212Α) το αρχικό κυβερνητικό σχήμα της 24ης Ιουλίου κυριαρχείται από τις παρουσίες υπουργών με προηγούμενη θητεία (π.χ., Γ. Μαύρος, Ξ. Ζολώτας, Ε. Αβέρωφ, Γ. Ράλλης κ.ά.). Αντιθέτως, η συμπλήρωση του σχήματος αυτού στις 26 Ιουλίου γίνεται με οκτώ υπουργούς, εκ των οποίων οι τέσσερις χωρίς προηγούμενη κυβερνητική θητεία, και δώδεκα υφυπουργούς, εκ των οποίων μόνο τρεις είχαν προηγούμενη κυβερνητική θητεία.

του Νοεμβρίου 1974 και του 1977 με μέτριο δείκτη ανανέωσης (48,3% και 42,5%), καθώς και η κυβέρνηση του Κ. Σημίτη του 2000.¹³

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση της τελευταίας κυβέρνησης του Κ. Σημίτη με τις δύο προηγούμενες στις οποίες ηγήθηκε, τον Ιανουάριο και το Σεπτέμβριο του 1996 (όπου ο δείκτης ανανέωσης περιορίζεται στο 27,3% και 28,8%, αντίστοιχα). Η διαφορά αυτή αντανακλά την περιορισμένη ευχέρεια του πρωθυπουργού για ανανέωση της υπουργικής ελίτ, δεδομένων των τότε περιορισμών λόγω της μη άμεσης εκλογικής εντολής στην πρώτη περίπτωση και της ανάγκης υπουργικής σταθερότητας ως όρου αναγκαίου για την επίτευξη του προγράμματος οικονομικής σύγκλισης της χώρας με την ΕΕ.¹⁴ (Ο ρόλος του πρωθυπουργού μετά το 1996 ενσαρκώνει περισσότερο τον ιδεατό τύπο του *primus inter pares* παρά εκείνον του *primus solus*).¹⁵ Τέλος, η κυβέρνηση του Γ. Ράλλη του 1980 παρουσιάζει το μικρότερο δείκτη ανανέωσης (16,6%) που αντανακλά τη βραχύβια παραμονή της στην εξουσία και το μεταβατικό χαρακτήρα της.¹⁶

Ως βασικό κριτήριο της κατάταξης κάποιου ή κάποιας στην κυβερνητική ελίτ στο παρόν άρθρο είναι ο αριθμός των κυβερνητικών θητειών ανεξαρτήτως της βαθμίδας (υπουργός, αναπληρωτής υπουργός ή υφυπουργός) και της συνολικής διάρκειας συμμετοχής στην κυβέρνηση. Η βαθμίδα και μόνο του συμμετέχοντος σε μία κυβέρνηση δεν μας οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα, αφού έχουμε πληθώρα προσώπων που ποτέ δεν έγιναν υπουργοί, αν και ο πρωθυπουργός τους είχε επιλέξει πάνω από δύο

13. Ο δείκτης ανανέωσης της κυβέρνησης Κ. Σημίτη του Απριλίου 2000 είναι προσωρινός και απλά ενδεικτικός, αφού η κυβέρνηση αυτή δεν έχει εξαντλήσει τη θητεία της.

14. Στις 15 Ιανουαρίου του 1996, ο Α. Παπανδρέου παραιτείται (για λόγους υγείας βρισκόταν στο νοσοκομείο ήδη από τις 20 Νοεμβρίου του 1995) και πρωθυπουργός γίνεται ο Κ. Σημίτης μετά την εκλογή του από την κοινοβουλευτική ομάδα του κυβερνώντος κόμματος. Στις 23 Ιουνίου εκλέγεται πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ από το συνέδριο του κόμματος και στις 22 Αυγούστου αποφασίζει την πρόωγη προσφυγή στις κάλπες. Οι εκλογές διενεργούνται στις 22 Σεπτεμβρίου και το ΠΑΣΟΚ αναδεικνύεται πρώτο κόμμα με 41,49%, συγκεντρώνοντας 162 έδρες (38,12% και 108 έδρες απέσπασε η ΝΔ).

15. Για τους δύο ιδεατούς τύπους πρωθυπουργικής ηγεσίας και την εφαρμογή τους στην ελληνική κυβερνητική ιστορία από το 1828 ως το 1997, βλ. Α. Μακρυδημήτρης, 1997, *Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος, 1828-1997*, Αθήνα, Σιδέρης, ιδ. σ. 15-35, και του ίδιου, 1992, *Η οργάνωση της κυβέρνησης: Ζητήματα συνοχής και διαφοροποίησης*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, ιδίως σ. 24-36.

16. Ο Γ. Ράλλης ανέλαβε το πρωθυπουργικό αξίωμα μετά την ανάδειξη του Κ. Καραμανλή, μέχρι τότε πρωθυπουργού, σε Πρόεδρο της Δημοκρατίας την 5η Μαΐου του 1980. Η εκλογή του Γ. Ράλλη έγινε από την κοινοβουλευτική ομάδα της Ν.Δ.

φορές για θέσεις υφυπουργών. Αναλυτικότερα, στην κυβερνητική ιστορία της ΝΔ υπήρξαν 6 πολιτικοί¹⁷ που διετέλεσαν τέσσερις φορές υφυπουργοί, ο καθένας με συνολική διάρκεια πάνω από τρία έτη, χωρίς ποτέ να γίνουν υπουργοί. Στην κυβερνητική ιστορία του ΠΑΣΟΚ υπήρξαν 15 πολιτικοί¹⁸ με τρεις και περισσότερες θητείες υφυπουργού χωρίς όμως να καταφέρουν να αναλάβουν αξίωμα υπουργού. Ακόμα, ο δείκτης της συνολικής διάρκειας των θητειών των μελών των κυβερνήσεων της περιόδου 1974-2001 βρίσκεται σε άμεση συσχέτιση με τον αριθμό των θητειών¹⁹ (βλ. Πίνακα 1, βασικά στοιχεία για τις κυβερνήσεις 1974-2001). Η επιλογή μας για εφαρμογή του κριτηρίου αυτού (τρεις ή περισσότερες θητείες για ένταξη στην κύρια ελίτ) αφήνει εκτός κύριας κυβερνητικής ελίτ πρόσωπα με μία ή δύο θητείες, αλλά με αξιόλογη συνολική θητεία. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι υπάρχουν 13 πρόσωπα από το ΠΑΣΟΚ και 7 από τη ΝΔ με συνολική θητεία που ξεπερνά τα 3 έτη, αν και έχουν μόνο οριστεί μέλη κυβερνήσεως μία ή δύο φορές.²⁰

Στη συνέχεια του άρθρου, η ομάδα των 139 υπουργών και υφυπουργών με τρεις και περισσότερες θητείες την περίοδο 1974-2001 διαχωρίζεται σε δύο κατηγορίες με κριτήριο την ανάδειξή τους στην κυβέρνηση από τα κόμματα της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ. Οι δύο κατηγορίες θα μελετηθούν συγκριτικά με βάση επτά μεταβλητές: 1) τη συνολική θητεία, 2) την επαγγελματική απασχόληση, 3) το επίπεδο σπουδών, 4) το επιστημονικό πεδίο

17. Οι Αθ. Τσαλδάρης, Χρ. Καραπιτέρης, Ν. Λιναρδάτος, Β. Πολυδώρας, Θ. Ρέντης και Στ. Ταταρίδης.

18. Οι Π. Ζακολίκος, Ι. Καψής, Γ. Κρανιδιώτης, Κ. Κουλούρης, Π. Ρουμελιώτης, Γ. Ρωμάιος και Εμμ. Σκουλάκης έγιναν αναπληρωτές υπουργοί, ενώ οι Ι. Ανθόπουλος, Μαρία Κυπριωτάκη, Αλ. Μπαλτάς, Π. Μώραλης, Χρ. Πάχτας, Δ. Πιτσιώρης, Γ. Σολωμός και Ν. Φαρμάκης διετέλεσαν μόνο υφυπουργοί. Πλην του Γ. Σολωμού, όλοι οι άλλοι είχαν συνολικές θητείες από 2 έως 7,5 χρόνια (περίπτωση Ι. Καψή).

19. Η εφαρμογή ανάλυσης παλινδρόμησης μεταξύ αυτών των δύο μεταβλητών (συνολική θητεία και αριθμός θητειών) δίνει $r = 0,57$. Αυτός ο συντελεστής συσχέτισης μεταξύ των δύο προαναφερόμενων μεταβλητών είναι θετικός και δηλώνει τη σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ του πόσες φορές ένας υπουργός τοποθετείται σε κυβερνητικό σχήμα και της χρονικά αθροιστικής παραμονής του σε κυβερνητική θέση. Η σχέση αυτή επηρεάζεται κατά κύριο λόγο από το δείκτη σταθερότητας των κυβερνήσεων (μέση θητεία των μελών της κυβέρνησης).

20. Από το ΠΑΣΟΚ είναι οι Δ. Αποστολάκης, Π. Αυγερινός, Άννα Διαμαντοπούλου, Θ. Κολιοπάνος, Θ. Κοτσώνης, Γ. Λιάνης, Α. Μαντέλης, Β. Παπαγιάννης, Χ. Πρωτόπαπας, Σ. Σουμάκης, Α. Τρίτης, Α. Φούρας και Ν. Χριστοδουλάκης. Από τη ΝΔ είναι οι Γ. Αποστολάτος, Β. Μαντζώρης, Π. Μποκοβός, Γ. Παπαστάμκος, Α. Τσιπλάκος, Θ. Αναγνωστόπουλος και Π. Δελημήτσος.

των σπουδών, 5) τον τόπο γέννησης, 6) την υπουργική σταδιοδρομία, και 7) την κατανομή σε ομάδες ηλικιών. Στο τέλος του άρθρου θα γίνει σύγκριση της κύριας κυβερνητικής ελίτ που απαρτίζουν οι 139 πολιτικοί με δείγμα 187 από τους 282 υπουργούς που συμμετείχαν με μία ή δύο θητείες στην κυβερνητική ελίτ το ίδιο χρονικό διάστημα, με κριτήριο πάλι τις επτά μεταβλητές που προαναφέραμε.

2. Η κυβερνητική ελίτ του ΠΑΣΟΚ συγκριτικά με την κυβερνητική ελίτ ΝΔ (1974-2001)

2.1. Ανώτατο αξίωμα και συνολική θητεία

Από τα 139 μέλη του δείγματός μας που έχουν αναλάβει τρεις ή περισσότερες κυβερνητικές θητείες, το 83%²¹ ανέλαβε αξίωμα υπουργού, το 4% έφτασε ως το αξίωμα του αναπληρωτή υπουργού και το υπόλοιπο 13% παρέμεινε στο αξίωμα του υφυπουργού (βλέπε Πίνακα 2). Το ενδιαμέσο επίπεδο του αναπληρωτή υπουργού αφορά σχεδόν αποκλειστικά το ΠΑΣΟΚ αφού σχεδόν όλοι οι αναπληρωτές υπουργοί ανήκουν σε αυτό. Διαφορετική είναι η εικόνα στη βαθμίδα του υπουργού. Περίπου το 77% της ελίτ του ΠΑΣΟΚ και το 91% της ελίτ της ΝΔ διετέλεσαν υπουργοί (ή και υφυπουργοί, αφού πρωτίτερα είχαν γίνει υφυπουργοί). Τα ποσοστά αυτών που διετέλεσαν μόνο υφυπουργοί διαμορφώνονται σε 17% για το ΠΑΣΟΚ και σε 7% για τη ΝΔ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Υπουργικές βαθμίδες της κύριας κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)

Υπουργικό αξίωμα	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Υπουργοί	65	77,4	50	90,9	115	82,7
Αναπληρωτές	5	5,9	1	1,8	6	4,3
Υφυπουργοί	14	16,7	4	7,3	18	13,0
Σύνολο	84	100,0	55	100,0	139	100,0

Σημείωση: Η «κύρια» κυβερνητική ελίτ αποτελείται από όσους υπουργούς είχαν τρεις ή περισσότερες θητείες σε οποιαδήποτε υπουργική βαθμίδα την περίοδο 1974-2001.

21. Τα ποσοστά που παρατίθενται στο κείμενο είναι στρογγυλοποιημένα και ως εκ τούτου υπάρχουν κάποιες αναγκαίες αποκλίσεις από τα αντίστοιχα ποσοστά που παρουσιάζονται στους πίνακες.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 3, η ποσοστιαία κατανομή των μελών της κυβερνητικής ελίτ ως προς τη διάρκεια της θητείας τους παρουσιάζει ελάχιστες διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο κομμάτων. Το 70,5% των πολιτικών έχει συνολική θητεία μεταξύ 2 και 8 ετών, το 19,5% πάνω από 8 έτη και το 10% κάτω από 2 έτη.²²

Στο παραπάνω 19,5% που θα μπορούσε κάλλιστα να χαρακτηριστεί ως εσωτερικός πυρήνας της κύριας ελίτ («inner elite») συμμετείχαν από το ΠΑΣΟΚ 17 πολιτικοί, οι εξής: Α. Παπανδρέου, Ά. Τσοχατζόπουλος, Γ. Αρσένης, Θ. Πάγκαλος, Κ. Σημίτης, Κ. Λαλιώτης, Γ. Παπανδρέου, Ε. Γιαννόπουλος, Α. Κουτσόγιωργας, Γ. Παπαντωνίου, Κ. Παπούλιας, Σ. Βαλυράκης, Μ. Μερκούρη, Στ. Παπαθεμελής, Μ. Παπαϊωάννου, Βάσω Παπανδρέου και Φ. Πετσάλνικος. Από αυτή την ομάδα ένας ανέλαβε την πρωθυπουργία, ενώ οι υπόλοιποι ήσαν από τα πιο αναγνωρίσιμα πρόσωπα των σοσιαλιστικών κυβερνήσεων. Από τη ΝΔ συμμετείχαν 10 πολιτικοί, οι εξής: Ε. Αβέρωφ, Κ. Καραμανλής, Κ. Μητσοτάκης, Τζ. Τζαννετάκης, Σ. Μάνος, Γ. Βαρθιτσιώτης, Π. Παπαληγούρας, Κ. Παπακωνσταντίνου, Χρ. Στράτος και Α. Ανδριανόπουλος. Και εδώ είναι προφανές ότι τρεις έγιναν πρωθυπουργοί (οι Καραμανλής, Τζαννετάκης και Μητσοτάκης), ενώ άλλοι συγκρότησαν ηγετικές ομάδες, αναλαμβάνοντας ακόμα και την αρχηγία του κόμματος της ΝΔ (Ε. Αβέρωφ) ή δημιουργώντας άλλο κόμμα (Σ. Μάνος).

2.2. Επαγγελματική απασχόληση

Η διερεύνηση αυτής της μεταβλητής συναντά τις περισσότερες δυσχέρειες αφού όλοι έχουν κάποια επαγγελματική ιδιότητα, όμως είναι συζητήσιμο το ποιοι και σε ποιο βαθμό άσκησαν το επάγγελμα που δηλώνουν. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 4 προέρχονται από τις ιδιότητες που δηλώνονται από τους ίδιους τους υπουργούς στα βιογραφικά τους και, ως εκ τούτου, τα αποτελέσματα στηρίζονται στην ειλικρίνεια και ακρίβεια των δηλώσεών τους.

Είναι αξιοσημείωτο πάντως ότι τόσο στο ΠΑΣΟΚ όσο και στη ΝΔ το επάγγελμα του δικηγόρου συγκεντρώνει συντριπτικά ποσοστά. Στο μεν

22. Στο κατώτερο 9-10% από το ΠΑΣΟΚ συμμετέχουν οι Χ. Καστανίδης, Β. Σαραντίτης, Α. Σεχιώτης, Ν. Σκουλάς, Γ. Σολωμός, Θ. Στάθης και η ιδιότυπη περίπτωση του Π. Μαρκόπουλου με τέσσερις θητείες και συνολικό χρόνο 3 μήνες και 25 ημέρες (όλες οι θητείες του ήταν υπηρεσιακού υπουργού). Από τη ΝΔ συμμετέχουν οι Ν. Λιναρδάτος, Ν. Μπακογιάννη, Γ. Μυλωνάς, Ε. Χριστοδούλου και Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Συνολική θητεία κύριας κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)

Συνολική θητεία (έτη)	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
>10	8	9,5	5	9,1	13	9,4
8-10	9	10,7	5	9,1	14	10,1
6-8	18	21,4	13	23,6	31	22,3
4-6	25	29,8	14	25,5	39	28,1
2-4	16	19,1	12	21,8	28	20,1
1-2	7	8,3	6	10,9	13	9,3
<1	1	1,2	0	0,0	1	0,7
Σύνολο	84	100,0	55	100,0	139	100,0

ΠΑΣΟΚ οι δικηγόροι ήσαν το 39% της κύριας ελίτ, στη δε ΝΔ το 31%. Ενώ στη ΝΔ υπήρχαν περισσότεροι οικονομολόγοι από ό,τι στο ΠΑΣΟΚ (13% έναντι 8%), ωστόσο το ΠΑΣΟΚ διέθετε μια σχετική ισοκατανομή στις υπόλοιπες επαγγελματικές κατηγορίες. Η κατανομή αυτή σε επαγγέλματα συμφωνεί σε αρκετά μεγάλο ποσοστό με τα αντίστοιχα στοιχεία που υπάρχουν για την επαγγελματική ιδιότητα των βουλευτών των δύο κομμάτων την περίοδο 1974-1990.²³ Έτσι, η επαγγελματική κατηγορία των δικηγόρων παραμένει στατιστικά κυρίαρχη την περίοδο 1974-1990, παρουσιάζοντας όμως πτωτική τάση. Από το 52,3% του όλου αριθμού των βουλευτών της Βουλής του 1974, οι δικηγόροι μειώθηκαν στο 47,3% στη Βουλή του 1981 και εν συνεχεία στο 38,3% στη Βουλή του 1990. Αντιθέτως, η αντιπροσώπευση των οικονομολόγων διαμορφώνεται στο 3,3%, 4% και 6,3%, αντίστοιχα.²⁴ Η δε διάκριση μεταξύ κομματικής προέλευσης (ΝΔ και ΠΑΣΟΚ) αναδεικνύει τη μεγαλύτερη συμμετοχή των δικηγόρων στους βουλευτές της ΝΔ από ό,τι στο ΠΑΣΟΚ καθώς και τη μεγαλύτερη συμμετοχή των οικονομολόγων στους βουλευτές του ΠΑΣΟΚ από ό,τι σε αυτούς της ΝΔ. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι οι βουλευτές-δικηγόροι αποτελούν στη Βουλή του 1977 το 49,5% των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ και το 56,7% της ΝΔ, ενώ στη Βουλή του 1990 είναι 40% και για τα δύο κόμ-

23. Βλ., αναλυτικότερα, Μ. Δρεττάκης, 1991, *Η ανατομία της Βουλής, 1974-1990*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 66-67, Πίνακας 3.5 και Διάγραμμα 3.Β.

24. Μ. Δρεττάκης, 1991, *Η ανατομία της Βουλής...*, ό.π., Πίνακας 3.3, σ. 63.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4*Επαγγελματική απασχόληση κύριας κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Επάγγελμα	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Δικηγόρος	33	39,3	17	30,9	50	36,0
Καθηγητής ΑΕΙ	8	9,5	3	5,4	11	7,9
Οικονομολόγος	7	8,3	7	12,7	14	10,1
Ιατρός	8	9,5	2	3,6	10	7,2
Πολιτικός μηχανικός/ Αρχιτέκτονας	9	10,7	3	5,4	12	8,6
Δημοσιογράφος	6	7,1	1	1,8	7	5,0
Στρατιωτικός	2	2,4	4	7,3	6	4,3
Άλλο	11	13,1	18	32,7	29	20,9
Σύνολο	84	100,0	55	100,0	139	100,0

ματα. Οι οικονομολόγοι βουλευτές αποτελούν στη Βουλή του 1977 το 3,2% των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ και το 3,5% της ΝΔ, ενώ στη Βουλή του 1990 είναι το 7,2% και 6% αντίστοιχα. Τέλος, η κατηγορία των μηχανικών-αρχιτεκτόνων αντιπροσωπεύεται μετά το 1989 κατά ποσοστό διπλάσιο στο ΠΑΣΟΚ από ό,τι στη ΝΔ.²⁵

2.3. Εκπαιδευτικό επίπεδο

Βασιζόμενοι στα στοιχεία του Πίνακα 5, παρατηρούμε ουσιαστικά μία και μοναδική διαφορά μεταξύ των κυβερνητικών ελίτ των δύο κομμάτων: το 4%²⁶ της ελίτ του ΠΑΣΟΚ έχει μόνο μεταλυκειακή εκπαίδευση (τεχνική/επαγγελματική σχολή ή άλλη σχολή που δεν εντάσσεται στην τριτοβάθμια εκπαίδευση), ενώ κανένα από τα μέλη της ελίτ της ΝΔ δεν έχει μόνο τέτοια εκπαίδευση.

25. Μ. Δρεττάκης, 1991, *ό.π.*, Πίνακας 3.5, σ. 66.

26. Και οι τρεις πολιτικοί που συγκροτούν το 4% της κυβερνητικής ελίτ του ΠΑΣΟΚ με μεταλυκειακή μόνο εκπαίδευση διετέλεσαν μέλη των κυβερνήσεων του Α. Παπανδρέου της περιόδου 1981-1989.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5*Εκπαιδευτικό επίπεδο της κύριας κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Εκπαιδευτικό Επίπεδο	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Διδακτορικό δίπλωμα	12	14,3	8	14,5	20	14,4
Μεταπτυχιακό δίπλωμα	8	9,5	5	9,1	13	9,3
Πτυχίο ΑΕΙ	61	72,6	42	76,4	103	74,1
Πτυχίο ΤΕΙ	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Μεταλυκειακή εκπαίδευση	3	3,6	0	0,0	3	2,2
Σύνολο	84	100,0	55	100,0	139	100,0

Σημείωση: Τα ποσοστιαία σύνολα των δύο πρώτων στηλών δεν αθροίζουν ακριβώς στο 100% λόγω στρογγυλοποίησης των δεκαδικών.

2.4. Κλάδος σπουδών

Σύμφωνα με τον Πίνακα 6, οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο ομάδων είναι σαφείς: η κυβερνητική ελίτ του ΠΑΣΟΚ υπερέχει στα πεδία των οικονομικών και πολυτεχνικών κλάδων με το 43% της ελίτ των υπουργών του ΠΑΣΟΚ να έχει τίτλο σπουδών σε αυτά τα πεδία (το αντίστοιχο ποσοστό της ελίτ της ΝΔ είναι 29%). Η υπουργική ελίτ της ΝΔ υπερέχει στα νομικά (45,5% έναντι 44% του ΠΑΣΟΚ) και τις κοινωνικές επιστήμες (με έμφαση στις πολιτικές επιστήμες). Μεγάλος αριθμός υπουργών κατείχε τίτλους σπουδών σε τρία διαφορετικά επιστημονικά πεδία (νομικά, οικονομικά και πολιτικές επιστήμες). Επίσης, η ιατρική παρουσιάζει πολύ μεγαλύτερη συμμετοχή στις σπουδές των υπουργών του ΠΑΣΟΚ (11%) από ό,τι στη ΝΔ.

2.5. Γεωγραφική προέλευση

Αυτή η μεταβλητή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σύγκριση των δύο κομμάτων, αφού οι καταγεγραμμένες διαφοροποιήσεις, σύμφωνα με τον Πίνακα 7, είναι αξιόλογες. Αν και αθροιστικά τα τρία μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Πειραιάς) αντιπροσωπεύουν το 22% και στις δύο κυβερνητικές ομάδες, σε αυτή της ΝΔ το ποσοστό αυτό προκύπτει αποκλειστικά λόγω της Αθήνας, ενώ στην αντίστοιχη του ΠΑΣΟΚ αντιπροσωπεύονται η Θεσσαλονίκη και ο Πειραιάς, έστω και με μικρά

ΠΙΝΑΚΑΣ 6*Κλάδος σπουδών της κύριας κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Κλάδος σπουδών	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Νομικά	37	44,1	25	45,5	62	44,6
Οικονομικά/ Οργάνωση και Διοίκ. Επιχ/σεων	20	23,8	11	20,0	31	22,3
Πολυτεχνικοί κλάδοι	16	19,1	5	9,1	21	15,1
Θετικές επιστήμες*	6	7,1	2	3,6	8	5,8
Ιατρική/ Οδοντιατρική	9	10,7	2	3,6	11	7,9
Κοινωνικές επιστήμες**	13	15,5	10	18,2	23	16,5
Στρατιωτικές σπουδές	2	2,4	3	5,5	5	3,6

Σημείωση: Οι στήλες ποσοστών δεν αθροίζουν στο 100%, γιατί διάφοροι υπουργοί έχουν δηλώσει περισσότερους από έναν κλάδους σπουδών.

* Φυσική/Χημεία/Μαθηματικά/Γεωπονία

** Πολιτικές επιστήμες/Κοινωνιολογία/Φιλοσοφία

ποσοστά (4% και 3%, αντίστοιχα). Η δεύτερη διαφοροποίηση καταγράφεται στη συμμετοχή της Πελοποννήσου που είναι σαφώς μεγαλύτερη στο ΠΑΣΟΚ (21%) σε σχέση με αυτή της ΝΔ (16%). Η τρίτη τάση αφορά συνολικά τις υπόλοιπες επιμέρους διαφορές, αφού στο ΠΑΣΟΚ καταγράφεται συμμετοχή της Ηλείου, των Δωδεκανήσων και της Διασποράς,²⁷ ενώ στη ΝΔ καταγράφεται συμμετοχή της Θράκης και αυξημένη συμμετοχή της Θεσσαλίας. Συνολτικά, η κατανομή στο ΠΑΣΟΚ είναι πιο συμμετρική σε αντίθεση με τη ΝΔ, της οποίας ο βαθμός συγκεντροποίησης είναι μεγαλύτερος, αφού ορισμένες περιοχές δεν αντιπροσωπεύονται καθόλου στη δική της κύρια κυβερνητική ελίτ (π.χ., Θεσσαλονίκη, Ήπειρος, Δωδεκάνησα).

27. Αναφέρεται στις περιπτώσεις των Γ. Κρανιδιώτη (Κύπρος), Γ. Παπανδρέου (ΗΠΑ), Γ. Παπαντωνίου (Γαλλία) και Π. Ρουμελιώτη (Αίγυπτος).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7*Γεωγραφική προέλευση της κύριας κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Τόπος γέννησης	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Αθήνα-Πειραιάς	15	17,9	13	23,6	28	20,1
Θεσσαλονίκη	3	3,6	0	0,0	3	2,2
Πελοπόννησος	18	21,4	9	16,4	27	19,4
Μακεδονία	10	11,9	4	7,3	14	10,1
Στερεά Ελλάδα	5	6,0	3	5,5	8	5,8
Κρήτη	10	11,9	3	5,5	13	9,4
Θεσσαλία	5	6,0	7	12,7	12	8,6
Θράκη	0	0,0	2	3,6	2	1,4
Ήπειρος	4	4,8	0	0,0	4	2,8
Ιόνια Νησιά	6	7,1	2	3,6	8	5,8
Κυκλάδες	0	0,0	1	1,8	1	0,7
Βόρειο Αιγαίο	2	2,4	2	3,6	4	2,8
Δωδεκάνησος	1	1,2	0	0,0	1	0,7
Έλληνες της Διασποράς	4	4,8	0	0,0	4	2,9
Δεν δηλώνεται	1	1,2	9	16,4	10	7,3
Σύνολο	84	100,0	55	100,0	139	100,0

Σημείωση: Το ποσοστιαίο σύνολο της πρώτης στήλης δεν αθροίζει ακριβώς στο 100% λόγω στρογγυλοποίησης των δεκαδικών.

2.6. Ενδο-κυβερνητική κινητικότητα

Σύμφωνα με τους Πίνακες 8 και 8α, η κινητικότητα της κυβερνητικής ελίτ του ΠΑΣΟΚ είναι πιο περιορισμένη (moderate mobility) στη δεύτερη και τρίτη θητεία στην κυβέρνηση, σε σύγκριση με την αντίστοιχη της ΝΔ (rapid mobility). Με την έννοια «κινητικότητα» εννοούμε την εξέλιξη των μελών της κυβερνητικής ελίτ κατά τη διάρκεια των θητειών τους στα τρία υπουργικά αξιώματα (υπουργός, αναπληρωτής υπουργός και υφυπουργός). Έτσι, ο Πίνακας 8 παρουσιάζει μια συνοπτική εικόνα της εξέλιξης της κύριας κυβερνητικής ελίτ του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ από την πρώτη ως και την πέμπτη θητεία με κριτήριο το υπουργικό αξίωμα (τα στοιχεία από την πρώτη ως και την τρίτη θητεία αφορούν το σύνολο των μελών της κύριας κυβερνητικής ελίτ, ενώ τα στοιχεία για την τέταρτη και πέμπτη θητεία αφο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 8
*Κατανομή των μελών της κύριας κυβερνητικής ελίτ
κατά υπουργικό επίπεδο (1974-2001)*

Θητείες Αξίωμα	1η		2η		3η		4η		5η	
	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ
Υφυπουργός	71,4	70,9	45,2	40,0	32,2	23,6	17,6	13,9	8,3	0,0
Αναπληρωτής Υπουργός	1,2	1,8	19,1	9,1	20,2	1,8	5,9	0,0	11,1	3,7
Υπουργός	27,4	27,3	35,7	49,1	47,6	74,5	76,5	86,1	80,6	96,3
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

ρούν όσους διετέλεσαν μέλη κυβερνήσεων πάνω από τρεις φορές). Κατευθείαν στο αξίωμα του υπουργού αναδείχτηκε το 36,8% όσων από την ελίτ του ΠΑΣΟΚ διετέλεσαν υπουργοί, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό της ΝΔ είναι 26%, γεγονός που εξηγείται από την άνοδο στην εξουσία του ΠΑΣΟΚ το 1981 και, βέβαια, από το σχηματισμό εντελώς νέας κυβέρνησης. Η μελέτη των Πινάκων 8 και 8α δείχνει ενδιαφέρουσες διαφορές μεταξύ ΠΑΣΟΚ και ΝΔ ως προς την ανάληψη υπουργικού αξιώματος από όσους έχουν τρεις και τέσσερις θητείες. Συγκεκριμένα, από τους πολιτικούς του ΠΑΣΟΚ με τρεις κυβερνητικές θητείες, 48% έγιναν υπουργοί κατά την τρίτη θητεία έναντι 74,5% της αντίστοιχης κατηγορίας πολιτικών της ΝΔ. Ως προς εκείνους που διετέλεσαν τρεις φορές υφυπουργοί και έγιναν υπουργοί την τέταρτη φορά που ανέλαβαν κυβερνητικό θώκο, τα αντίστοιχα ποσοστά διαμορφώνονται σε 76,5% και 86%, αντίστοιχα, για ΠΑΣΟΚ και ΝΔ. Η διαφορά αυτή μεταξύ των δύο κομμάτων οφείλεται αποκλειστικά στην ύπαρξη ενός ενδιάμεσου σταδίου, μεταξύ της ανάληψης υπουργικής θέσης και αυτής του υφυπουργού, που αναφέρεται στην ευρεία χρήση από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, ιδιαίτερα της περιόδου 1981-89 και 1993-96, του θεσμού του αναπληρωτή υπουργού.

Εάν εξετάσουμε τον αριθμό των θητειών τους ως υφυπουργών όσων τελικά έγιναν υπουργοί (σύμφωνα με τον Πίνακα 8α), παρατηρούμε ότι η ομοιότητα μεταξύ των κυβερνητικών ελίτ ΠΑΣΟΚ και ΝΔ είναι μεγάλη: Οι μισοί υπουργοί και των δύο κυβερνητικών ελίτ είχαν τουλάχιστον μία θητεία ως υφυπουργοί, ενώ ο ένας στους τρεις είχε δύο θητείες ως υφυπουργός, προτού γίνει υπουργός.

2.7. Ηλικία των υπουργών και ηλικιακή κατανομή κατά την πρώτη θητεία

Ως προς την ηλικία των υπουργών χρησιμοποιούνται οι δείκτες α) της χρονικής υπο-περιόδου εντός της οποίας κάποιος ανέλαβε για πρώτη

ΠΙΝΑΚΑΣ 8α*Αριθμός θητειών ως υφυπουργών όσων έγιναν υπουργοί (1974-2001)*

Αριθμός θητειών ως υφυπουργών	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ	ΣΥΝΟΛΟ		
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Μία	23	51,1	16	50,0	33	50,0
Δύο	14	31,1	11	34,4	23	34,8
Τρεις	4	8,9	3	9,4	7	10,6
Τέσσερις και άνω	4	8,9	2	6,2	3	4,6
Σύνολο	45	100,0	32	100,0	66	100,0

φορά κυβερνητική θέση, και β) της ηλικίας κατά την ανάληψη της θέσης. Έτσι, σύμφωνα με τον Πίνακα 9, είναι εμφανές ότι η πλειοψηφία των μελών της κυβερνητικής ελίτ της ΝΔ ξεκίνησε την κυβερνητική της σταδιοδρομία την περίοδο 1974-80 (42%) και δευτερευόντως την προδικτατορική περίοδο (38%), ενώ η ελίτ του ΠΑΣΟΚ υπουργοποιήθηκε κατά 68% την περίοδο 1981-89. Τα δεδομένα αυτά είναι απόρροια των αντίστοιχων κυβερνητικών θητειών των δύο κομμάτων και της έντονης στελεχιακής συνέχειας της ΝΔ σε επίπεδο υπουργών (οι δείκτες ανανέωσης των ΝΔ 1, 2 και 3 είναι χαμηλότεροι των αντίστοιχων των κυβερνήσεων ΠΑΣΟΚ 1 και 2 (βλ. Πίνακα 1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 9*Χρονική υπο-περίοδος πρώτης υπουργικής θητείας των μελών της κύριας κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Χρονικές περίοδοι	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
1944-1973	1	1,2	21	38,2	22	15,8
1974-1980	2	2,4	23	41,8	25	18,0
1981-1989	57	67,9	0	0,0	57	41,0
1989	0	0,0	8	14,5	8	5,8
1990-1993	0	0,0	3	5,5	3	2,2
1993-1996	18	21,4	0	0,0	18	12,9
1996-2001	6	7,1	0	0,0	6	4,3
Σύνολα	84	100,0	55	100,0	139	100,0

Αναφορικά με την ηλικία κατά την πρώτη ανάληψη κυβερνητικής θέσης (βλέπε Πίνακα 9α), παρατηρούμε ότι οι περισσότεροι υπουργοί ή υφυπουργοί ήταν μεταξύ 40 και 49 ετών όταν υπουργοποιήθηκαν για πρώτη φορά και ότι λίγοι υπουργοί (περίπου το ένα τρίτο του συνόλου) είχαν υπερβεί το πεντηκοστό έτος της ηλικίας τους. Η διάχυτη εντύπωση, ιδιαίτερα στις αρχές της δεκαετίας του '90, ότι οι Έλληνες πολιτικοί ήταν υπερήλικες «δεινόσαυροι», δεν ανταποκρίνεται στα πράγματα. Η κύρια διαφοροποίηση μεταξύ των δύο κομμάτων έγκειται στο γεγονός της υπερχείλισης των μελών της ελίτ της ΝΔ στην ανάληψη κυβερνητικής θέσης σε ηλικία 30-39 ετών, έναντι του ΠΑΣΟΚ. Η ελίτ του ΠΑΣΟΚ παρουσιάζει σχετικά υψηλότερα ποσοστά στις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες. Στην κατηγορία των ατόμων που ανέλαβαν κυβερνητικές θέσεις σε «μικρή» ηλικία (30-39) ενδεικτικά αναφέρουμε από το ΠΑΣΟΚ τον Κ. Λαλιώτη (31ετών) και από τη ΝΔ τον Α. Αδριανόπουλο (30 ετών).²⁸ Στον αντίποδα, από την ομάδα αυτών που ανέλαβαν κυβερνητική θέση σε «μεγάλη» ηλικία αναφέρουμε από το ΠΑΣΟΚ τον Ι. Χαραλαμπίδου (62 ετών) και από τη ΝΔ τον Γ. Παπούλια (62 ετών).

ΠΙΝΑΚΑΣ 9α

Ηλικία των μελών της κύριας κυβερνητικής ελίτ κατά την πρώτη υπουργική θητεία τους (1974-2001)

Ηλικιακή ομάδα	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
30-39 ετών	19	22,6	17	30,9	36	25,9
40-49 ετών	40	47,6	19	34,5	59	42,4
50-59 ετών	19	22,6	11	20,0	30	21,6
60 ετών και πάνω	5	6,0	3	5,5	8	5,8
Άγνωστο	1	1,2	5	9,1	6	4,3
Σύνολο	84	100,0	55	100,0	139	100,0

28. Οι υπόλοιποι από το ΠΑΣΟΚ είναι οι Γ. Παπανδρέου [33ετών], Γ. Πέτσος [35], Π. Ρουμελιώτης [35], Γ. Παπαντωνίου [36], Μ. Παπαϊωάννου [36] και Φ. Πετσάλνικος [36] και από τη ΝΔ οι Π. Παπαληγούρας [28], Γ. Παλαιοκρασάς [33], Γ. Ταταρίδης [34], Γ. Σουφλιάς [36], Σ. Μάνος [36], Ν. Μπακογιάννη [36] και Α. Σαμαράς [38].

3. Η κύρια κυβερνητική ελίτ 1974-2001 συγκριτικά με τη δευτερεύουσα κυβερνητική ελίτ (δηλαδή την ελίτ υπουργών με μόνον μία ή δύο θητείες)²⁹

3.1. Ανώτατο αξίωμα και συνολική θητεία

Σύμφωνα με τον Πίνακα 10, μόνο ο ένας στους τρεις από την ομάδα των πολιτικών με μία ή δύο θητείες (δευτερεύουσα κυβερνητική ελίτ) κατάφερε να φθάσει στο αξίωμα του υπουργού (28,5%), σε αντίθεση με την κύρια κυβερνητική ελίτ που το αντίστοιχο ποσοστό είναι 83%. Το 68% της δευτερεύουσας ελίτ παρουσιάζει στασιμότητα στο αξίωμα του υφυπουργού. Τούτο ενισχύει την επιλογή μας να χωρίσουμε το σύνολο όσων υπουργοποιήθηκαν σε ένα στενό πυρήνα πολιτικών με επαναλαμβανόμενη παρουσία σε χαμηλούς και υψηλούς θώκους (κύρια ελίτ) και έναν ευρύτερο κύκλο πολιτικών που είχαν παροδική παρουσία στην κυβέρνηση, μάλιστα συνήθως στη χαμηλότερη βαθμίδα (του υφυπουργού). Οι διαφοροποιήσεις της δευτερεύουσας ελίτ με βάση την κομματική προέλευση (ΠΑΣΟΚ ή ΝΔ) είναι ελάχιστες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Υπουργικές βαθμίδες της δευτερεύουσας κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)

Υπουργικό αξίωμα	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Υπουργοί	35	27,9	25	29,4	59	28,5
Αναπληρωτές υπουργοί	6	4,9	1	1,2	7	3,4
Υφυπουργοί	99	67,2	59	69,4	141	68,1
Σύνολο	140	100,0	85	100,0	207	100,0

Σημείωση: Η δευτερεύουσα κυβερνητική ελίτ αποτελείται από όσους έχουν λιγότερες από τρεις θητείες ως υπουργοί, αναπληρωτές υπουργοί ή υφυπουργοί.

Όσον αφορά τη συνολική θητεία των μελών της δευτερεύουσας κυβερνητικής ελίτ (βλ. Πίνακα 11), η μόνη αξιοσημείωτη διαφορά είναι αυτή που αναφέρεται στα υψηλότερα ποσοστά των υπουργών της ΝΔ με θητεία πάνω από 2 έτη, σε αντίθεση με τους υπουργούς του ΠΑΣΟΚ που εμφανί-

29. Την περίοδο 1974-2001, 232 διαφορετικά πρόσωπα συμμετείχαν σε κυβερνητικά σχήματα μία ή δύο φορές. Στην παρούσα ανάλυση χρησιμοποιείται ένα δείγμα 187 πολιτικών, 125 από το ΠΑΣΟΚ και 62 από τη ΝΔ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11
Συνολική θητεία των μελών της δευτερεύουσας
κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)

Συνολική θητεία (έτη)	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
>4	6	4,8	2	3,2	8	4,3
3-4	9	7,2	5	8,1	14	7,4
2-3	22	17,6	23	37,1	45	24,1
1-2	39	31,2	12	19,4	51	27,3
<1	49	39,2	20	32,2	69	36,9
Σύνολο	125	100,0	62	100,0	187	100,0

ζουν αρκετά βραχύβιες θητείες (το πολύ μέχρι δύο έτη). Η διαφορά αυτή είναι αποτέλεσμα των συχνότερων ανασχηματισμών των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ, ιδιαίτερα της περιόδου 1981-1989.

3.2. Επαγγελματική απασχόληση

Η μεταβλητή αυτή παρουσιάζει αξιόλογες διαφορές μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας ελίτ. Έτσι, στη δευτερεύουσα ελίτ η αντιπροσώπευση των δικηγόρων είναι μικρότερη από ό,τι στην κύρια ελίτ (30,5% και 36%, αντίστοιχα, βλ. Πίνακες 12 και 4). Οι επαγγελματικές κατηγορίες των καθηγητών ΑΕΙ, των ιατρών και των πολιτικών μηχανικών παρουσιάζονται αρκετά αυξημένες, ιδιαίτερα οι δύο τελευταίες κατηγορίες. Η αντιπροσώπευση των δικηγόρων στη δευτερεύουσα ελίτ του ΠΑΣΟΚ είναι 28% όταν στην κύρια ελίτ του ίδιου κόμματος είναι 39%. Ανάλογη τάση παρατηρείται στους οικονομολόγους (4% στη δευτερεύουσα ελίτ, 8% στην κύρια ελίτ), ενώ οι ιατροί και οι πολιτικοί μηχανικοί αντιπροσωπεύονται τόσο στη δευτερεύουσα (12% και 9,6%, αντίστοιχα) όσο και στην κύρια ελίτ του ΠΑΣΟΚ με 9,5% και 10,7%, αντίστοιχα. Στη ΝΔ, όμως, οι τάσεις έχουν αντίθετη κατεύθυνση. Η αντιπροσώπευση των οικονομολόγων είναι μεγαλύτερη στην κύρια ελίτ (13%) από ό,τι στη δευτερεύουσα (6,5%). Εκείνη των δικηγόρων είναι κάπως μικρότερη στην κύρια ελίτ από ό,τι στη δευτερεύουσα, δηλαδή στην κύρια είναι 31% ενώ στη δευτερεύουσα 35%.

3.3. Εκπαιδευτικό επίπεδο

Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ της κύριας και της δευτερεύουσας ελίτ ως προς αυτή τη μεταβλητή είναι ουσιαστικά ανύπαρκτες (βλ. Πίνακες 5 και

ΠΙΝΑΚΑΣ 12
*Επαγγελματική απασχόληση της δευτερεύουσας
κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Επάγγελμα	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Δικηγόρος	35	28,0	22	35,5	57	30,5
Καθηγητής ΑΕΙ	16	12,8	6	9,7	22	11,7
Οικονομολόγος	5	4,0	4	6,5	9	4,8
Ιατρός	15	12,0	4	6,5	19	10,2
Πολιτικός μηχανικός/ Αρχιτέκτονας	12	9,6	5	8,1	17	9,1
Δημοσιογράφος	6	4,8	3	4,8	9	4,8
Στρατιωτικός	5	4,0	6	9,7	11	5,9
Άλλο	31	24,8	11	17,6	42	22,5
Άγνωστο	0	0,0	1	1,6	1	0,5
Σύνολο	125	100,0	62	100,0	187	100,0

13), με την κύρια ελίτ να παρουσιάζει ελάχιστα μικρότερη αντιπροσώπευση όσων έχουν διδακτορικό και μεταπτυχιακό δίπλωμα. Ενώ στην κύρια ελίτ τα ποσοστά είναι 14% και 9%, αντίστοιχα, για τα δύο επίπεδα, στη δευτερεύουσα ελίτ ανέρχονται σε 15,5% και 9%, αντίστοιχα.

3.4. Κλάδος σπουδών

Οι υφιστάμενες διαφοροποιήσεις σε αυτή τη μεταβλητή είναι αξιοσημείωτες. Παρατηρώντας τους Πίνακες 6 και 14, αντίστοιχα, για την κύρια ελίτ και τη δευτερεύουσα ελίτ, είναι εμφανές ότι οι κατηγορίες των νομικών, πολυτεχνικών, ιατρικών και κοινωνικών σπουδών παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά αντιπροσώπευσης στη δευτερεύουσα από ό,τι στην κύρια ελίτ. Η εικόνα αυτή ισχύει και για την κύρια και τη δευτερεύουσα ελίτ του ΠΑΣΟΚ, όπως και για τις αντίστοιχες ελίτ της ΝΔ.

3.5. Γεωγραφική προέλευση

Και εδώ οι παρατηρούμενες διαφορές είναι σαφείς. Ισχύει η υπόθεση εργασίας κατά την οποία υπερτερούν οι πολιτικοί που προέρχονται από την Αθήνα και την Πελοπόννησο όσον αφορά την ανάληψη και διατήρηση

ΠΙΝΑΚΑΣ 13
*Εκπαιδευτικό επίπεδο της δευτερεύουσας
 κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Εκπαιδευτικό επίπεδο	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Διδακτορικό δίπλωμα	20	16,0	9	14,5	29	15,5
Μεταπτυχιακό δίπλωμα	14	11,2	3	4,8	17	9,1
Πτυχίο ΑΕΙ	83	66,4	47	75,8	130	69,5
Πτυχίο ΤΕΙ	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Μεταλυκειακή εκπαίδευση	5	4,0	2	3,2	7	3,7
Δεν δηλώνεται	3	2,4	1	1,6	4	2,1
Σύνολο	125	100,0	62	100,0	187	100,0

Σημείωση: Τα ποσοστιαία σύνολα των δύο πρώτων στηλών δεν αθροίζουν ακριβώς στο 100% λόγω στρογγυλοποίησης των δεκαδικών.

κυβερνητικών θέσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η αντιπροσώπευση των περιοχών της Μακεδονίας, της Στερεάς και της Κρήτης, από 25% που αγγίζει συνολικά στην ανάλυση του τόπου γέννησης των μελών της κύριας ελίτ, ανέρχεται στο 33% στην ομάδα της δευτερεύουσας ελίτ (βλέπε Πίνακα 15). Αντιθέτως, η συμμετοχή της Αθήνας και της Πελοποννήσου παραμένει σχεδόν η ίδια (αθροιστικά 39,5% για την κύρια ελίτ και 37% για τη δευτερεύουσα ελίτ).

3.6. Ηλικία των υπουργών κατά την πρώτη θητεία και έτος πρώτης θητείας

Με βάση τους Πίνακες 9 και 16 για τη χρονική υπο-περίοδο της υπουργοποίησης των μελών των δύο κυβερνητικών ελίτ, το μόνο συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί είναι ότι η χρονική αφετηρία ανάληψης κυβερνητικών καθηκόντων διαφοροποιείται αισθητά μεταξύ κύριας ελίτ και δευτερεύουσας ελίτ. Οι χρονικές υπο-περιόδους 1974-80 για τη ΝΔ και 1981-89 για το ΠΑΣΟΚ αποτελούν τις σημαντικότερες περιόδους για τα μέλη της κύριας ελίτ. Δηλαδή, σε αυτά τα χρονικά διαστήματα έγιναν για πρώτη φορά υφυπουργοί ή υπουργοί τα περισσότερα μέλη της κύριας κυβερνητικής ελίτ, αντιστοίχως, της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ. Όσον αφορά τη δευτερεύουσα

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

*Κλάδος σπουδών της δευτερεύουσας
κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Κλάδος σπουδών	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Νομικά	42	33,6	33	53,2	75	40,1
Οικονομικά/ Οργάνωση και Διοίκ. Επιχ/σεων	25	20,0	14	22,6	39	20,9
Πολυτεχνικοί κλάδοι	18	14,4	6	9,7	24	12,8
Θετικές επιστήμες*	9	7,2	1	1,6	10	5,3
Ιατρική/ Οδοντιατρική	16	12,8	7	11,3	23	12,3
Κοινωνικές επιστήμες**	19	15,2	14	22,6	33	17,6
Στρατιωτικές σπουδές	5	4,0	6	9,7	11	5,9
Άλλο	1	0,8	2	3,2	3	1,6
Άγνωστο	1	0,8	2	3,2	3	1,6

Σημείωση: Οι στήλες ποσοστών δεν αθροίζουν στο 100%, γιατί διάφοροι υπουργοί έχουν δηλώσει περισσότερους από έναν κλάδους σπουδών.

* Φυσική/Χημεία/Μαθηματικά/Γεωπονία

** Πολιτικές επιστήμες/Κοινωνιολογία/Φιλοσοφία

ελίτ, η περίοδος 1981-89 παραμένει και εδώ σημαντική για το ΠΑΣΟΚ, σε αντίθεση με τη ΝΔ, για την οποία η περίοδος 1990-93 αποτελεί το χρονικό διάστημα κατά το οποίο υπουργοποιήθηκε η μεγάλη πλειοψηφία των μελών της δικής της δευτερεύουσας ελίτ (61%).

Είναι σαφές, όπως προκύπτει από τους Πίνακες 9α και 16α, ότι οι ηλικιακές ομάδες των 30-39 και 50-59 ετών παρουσιάζουν –τόσο συνολικά όσο και κατά κόμματα– σημαντικές διαφοροποιήσεις. Στη συνολική σύγκριση μεταξύ κύριας ελίτ και δευτερεύουσας ελίτ η ομάδα των 30-39 ετών αντιπροσωπεύει το 26% και 7,5%, αντίστοιχα, ενώ η ομάδα των 50-59 ετών το 22% και 37%, αντίστοιχα. Ένα προφανές συμπέρασμα, που

ΠΙΝΑΚΑΣ 15
*Γεωγραφική προέλευση της δευτερεύουσας
κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Τόπος γέννησης	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Αθήνα-Πειραιάς	25	20,0	17	27,4	42	22,5
Θεσσαλονίκη	4	3,2	3	4,8	7	3,7
Πελοπόννησος	15	12,0	12	19,4	27	14,4
Μακεδονία	18	14,4	5	8,1	23	12,3
Στερεά Ελλάδα	17	13,6	8	12,9	25	13,4
Κρήτη	10	8,0	4	6,5	14	7,5
Θεσσαλία	11	8,8	4	6,5	15	8,0
Θράκη	1	0,8	1	1,6	2	1,1
Ήπειρος	7	5,6	2	3,2	9	4,8
Ιόνια Νησιά	7	5,6	2	3,2	9	4,8
Κυκλάδες	2	1,6	0	0,0	2	1,1
Βόρειο Αιγαίο	4	3,2	2	3,2	6	3,2
Δωδεκάνησος	2	1,6	0	0,0	2	1,1
Έλληνες της Διασποράς	0	0,0	1	1,6	1	0,5
Δεν δηλώνεται	2	1,6	1	1,6	3	1,6
Σύνολο	125	100,0	62	100,0	187	100,0

συνάγεται από αυτά τα στοιχεία είναι ότι η ανάληψη κυβερνητικών ευθυνών σε «μικρή» ηλικία ευνοεί τη μετέπειτα ανέλιξη και παραμονή σε ηγετικές θέσεις. Η ίδια τάση επιβεβαιώνεται και στη σύγκριση μεταξύ ΝΔ και ΠΑΣΟΚ, αφού τα ποσοστά συμμετοχής της ομάδας 30-39 ετών είναι αρκετά αυξημένα στην κύρια ελίτ και των δύο κομμάτων έναντι των αντίστοιχων ποσοστών της δευτερεύουσας ελίτ. Το αντίθετο ισχύει για την ομάδα 50-59 ετών. Ως προς αυτή την ηλικιακή ομάδα, τα ποσοστά τόσο συνολικά όσο και εντός των δύο κομμάτων είναι μεγαλύτερα στη δευτερεύουσα ελίτ σε σύγκριση με αυτά της κύριας ελίτ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

*Περίοδος πρώτης υπουργικής θητείας της δευτερεύουσας
κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Έτος πρώτης θητείας	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
1974-1981	0	0,0	21	33,9	21	11,2
1981-1989	58	46,4	0	0,0	58	31,0
1989-1990	0	0,0	3	4,8	3	1,6
1990-1993	0	0,0	38	61,3	38	20,3
1993-1996	30	24,0	0	0,0	30	16,0
1996-2000	37	29,6	0	0,0	37	19,9
Σύνολο	125	100,0	62	100,0	187	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 16α

*Ηλικία των μελών της δευτερεύουσας
κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Ηλικιακή ομάδα	ΠΑΣΟΚ		ΝΔ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
30-39 ετών	7	5,6	7	11,3	14	7,5
40-49 ετών	55	44,0	24	38,7	79	42,2
50-59 ετών	49	39,2	20	32,3	69	36,9
60 ετών και πάνω	14	11,2	11	17,7	25	13,4
Άγνωστο	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Σύνολο	125	100,0	62	100,0	187	100,0

Σημείωση: Το ποσοστιαίο σύνολο της πρώτης στήλης δεν αθροίζει ακριβώς στο 100% λόγω στρογγυλοποίησης των δεκαδικών.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανωτέρω παρουσίαση ορισμένων αποτελεσμάτων της έρευνάς μας αναδεικνύει ποιες είναι εκείνες οι μεταβλητές που διαχωρίζουν την κύρια από τη δευτερεύουσα κυβερνητική ελίτ. Παρατηρώντας κανείς τον Πίνακα 17, όπου παρουσιάζονται με συνοπτικό τρόπο τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά των δύο αυτών κατηγοριών προσώπων που διετέλεσαν μέλη των

ΠΙΝΑΚΑΣ 17
*Ιδεατοί τύποι των μελών της κύριας και της δευτερεύουσας
κυβερνητικής ελίτ (1974-2001)*

Κυρίαρχα χαρακτηριστικά	ΚΥΡΙΑ ΕΛΙΤ	
	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ
Επάγγελμα	Δικηγόρος / Πολιτικός μηχανικός	Δικηγόρος / Οικονομολόγος
Εκπαιδευτικό επίπεδο	Πτυχιούχος ΑΕΙ	Πτυχιούχος ΑΕΙ
Κλάδος σπουδών	Νομικά/Οικονομικά/ Πολυτεχνικοί κλάδοι	Νομικά/Οικονομικά/ Κοινωνικές επιστήμες
Γεωγραφική προέλευση	Πελοπόννησος/Αθήνα/ Μακεδονία/Κρήτη	Αθήνα/Πελοπόννησος/ Θεσσαλία
Περίοδος πρώτης θητείας	1981-1989 / 1993-1996	1974-1980 / 1944-1973
Ηλικία κατά την πρώτη θητεία	40-49 ετών	40-49 ετών / 30-39 ετών
Κυρίαρχα χαρακτηριστικά	ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΕΛΙΤ	
	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ
Επάγγελμα	Δικηγόρος/Καθηγητής ΑΕΙ/Ιατρός	Δικηγόρος
Εκπαιδευτικό επίπεδο	Πτυχιούχος ΑΕΙ	Πτυχιούχος ΑΕΙ
Κλάδος σπουδών	Νομικά/Οικονομικά/ Κοινωνικές επιστήμες	Νομικά/Οικονομικά
Γεωγραφική προέλευση	Αθήνα/Μακεδονία/Στερεά	Αθήνα/Πελοπόννησος/ Στερεά
Περίοδος πρώτης θητείας	1981-1989, 1996-2000	1990-1993, 1974-1981
Ηλικία κατά την πρώτη θητεία	40-49 ετών / 50-59 ετών	40-49 ετών / 50-59 ετών

κυβερνήσεων της περιόδου 1974-2001, οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η διάκριση της κυβερνητικής ελίτ σε δύο βασικές υποκατηγορίες είναι σωστή μόνο ως προς λίγες μεταβλητές. Θυμίζουμε ότι κατατάξαμε στην πρώτη υποκατηγορία (κύρια ελίτ) όσους είχαν τρεις και περισσότερες θητείες και στη δεύτερη υποκατηγορία (δευτερεύουσα ελίτ) όσους είχαν δύο ή λιγότερες θητείες.

Κύρια και δευτερεύουσα ελίτ

Αν και οι διαφορές μεταξύ της κύριας και δευτερεύουσας ελίτ δεν είναι πολύ έντονες, αξίζει να τονίσουμε ότι οι πολιτικοί που περιλαμβάνονται στην κύρια κυβερνητική ελίτ (αθροιστικά για ΠΑΣΟΚ και ΝΔ) έχουν κατά 82,7% καταφέρει να αναλάβουν αξίωμα υπουργού, ενώ εκείνοι της δευτερεύουσας ελίτ μόνο κατά 28,5%. Οι δύο στους τρεις (το 68%) πολιτικούς της δευτερεύουσας ελίτ παρέμειναν στο αξίωμα του υφυπουργού. Όσον αφορά τη συνολική τους θητεία, ο ένας στους τρεις (37%) της δευτερεύουσας ελίτ έχει μικρότερη του ενός έτους συνολική θητεία (σε αντίθεση με το αντίστοιχο 0,7% της κύριας). Ίσως αυτό είναι αποτέλεσμα και των λιγότερων θητειών τους. Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι τα μέλη της κύριας ελίτ στη συντριπτική τους πλειοψηφία (68%) αναλαμβάνουν την πρώτη κυβερνητική τους θητεία σε ηλικία μικρότερη των 50 ετών. Αντιθέτως, τα μισά μέλη (50%) της δευτερεύουσας ελίτ ορίζονται για πρώτη φορά μέλη κυβερνητικών σχημάτων σε ηλικία μεγαλύτερη των 50 ετών (μόνο το 7,5% ορίζονται υπουργοί σε ηλικία μικρότερη των 40 ετών στη δευτερεύουσα ελίτ, όταν το αντίστοιχο ποσοστό στην κύρια ελίτ είναι 26%). Οι διαφοροποιήσεις κύριας και δευτερεύουσας κυβερνητικής ελίτ στα πλαίσια των μεταβλητών της επαγγελματικής ιδιότητας, του επιπέδου σπουδών, του κλάδου σπουδών, της γεωγραφικής προέλευσης δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Είναι όμως αξιοσημείωτο ότι η συμμετοχή των οικονομολόγων είναι αυξημένη στην κύρια ελίτ (10%) σε σχέση με τη δευτερεύουσα ελίτ (5%). Οι κλάδοι των οικονομικών καθώς και των πολυτεχνικών και θετικών επιστημών έχουν μεγαλύτερη συμμετοχή στην κύρια ελίτ. Ως προς τον τόπο γέννησης των μελών της κυβερνητικής ελίτ, οι ελάχιστες διαφοροποιήσεις μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας ελίτ αναφέρονται στη μικρότερη συμμετοχή των τριών μεγάλων αστικών κέντρων (Αθήνα, Πειραιάς και Θεσσαλονίκη) στην κύρια ελίτ (22% έναντι 26% στη δευτερεύουσα) και στη μεγαλύτερη συμμετοχή της Πελοποννήσου, της Κρήτης, της Θεσσαλίας και των Ελλήνων της Διασποράς στην κύρια ελίτ (αθροιστικά 41% στην κύρια έναντι 30% στη δευτερεύουσα).

ΝΔ και ΠΑΣΟΚ

Μεταξύ των ελίτ των δύο κομμάτων δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές, με την εξαίρεση ότι υπάρχει μεγαλύτερη εκπροσώπηση των δικηγόρων στην κυβερνητική ελίτ της ΝΔ (συγκριτικά με τις υπόλοιπες επαγγελματικές κατηγορίες). Επίσης, υπάρχει μεγάλο ποσοστό μελών της ΝΔ με πρώτη θητεία στην προδικτακτορική περίοδο (ιδιαίτερα στις κυβερνήσεις της

περιόδου 1974-1981). Τούτο παραπέμπει σε μια διαφορετική κοινωνική «δεξαμενή» για τους πολιτικούς της ΝΔ όπου το πρότυπο του δικηγόρου-μεσολαβητή πολιτικού ήταν ο κυρίαρχος τύπος. Αντιθέτως, στην κυβερνητική ελίτ του ΠΑΣΟΚ υπάρχει σχετικά αυξημένη συμμετοχή των οικονομολόγων, των πολιτικών μηχανικών και των ιατρών. Τούτο ίσως αντανακλά τη μετεξέλιξη των απαιτήσεων της σύγχρονης διακυβέρνησης και τη μετάβαση από ένα παρεμβατικό/πατερναλιστικό κράτος σε ένα ρυθμιστικό/επιτελικό κράτος που απαιτεί μεγαλύτερη εξειδίκευση ρόλων και τεχνοκρατικές δεξιότητες (εν μέρει αυτό ισχύει και για την κυβέρνηση της ΝΔ της περιόδου 1990-1993).³⁰ Οικονομολόγοι, γιατροί και μηχανικοί ανταποκρίνονται μάλλον καλύτερα σε τέτοιες νέες απαιτήσεις από ό,τι οι δικηγόροι. Αυτή η «λειτουργική» ερμηνεία της σχετικής ανόδου των τεχνοκρατικών επαγγελμάτων στην κυβέρνηση δεν αρκεί. Είναι ερμηνεία που τονίζει μόνον την πλευρά της «ζήτησης» εκ μέρους του κράτους. Η ύπαρξη διοικητικών αναγκών που τα συγκεκριμένα επαγγέλματα έρχονται να καλύψουν είναι μόνο η μία όψη του ζητήματος. Η άλλη όψη είναι η πλευρά της «προσφοράς», δηλαδή η αυξημένη διαθεσιμότητα και το ατομικό και συλλογικό ενδιαφέρον και άλλων ελεύθερων επαγγελματιών, πλην των δικηγόρων, να σταδιοδρομήσουν στην πολιτική, να κάνουν πολιτική καριέρα. Αυτό το ενδιαφέρον αυξάνεται διαχρονικά αν κρίνουμε από τα στοιχεία του παρόντος άρθρου για τα μέλη των κυβερνητικών ελίτ. Η ομάδα των πολιτικών που δηλώνει ως επάγγελμα «πολιτικός μηχανικός», «ιατρός» και «οικονομολόγος» αθροιστικά για την κύρια και τη δευτερεύουσα κυβερνητική ελίτ αυξάνει την ποσοστιαία συμμετοχή της από 26,5% την περίοδο 1981-1989 σε 28% την περίοδο 1990-1993 (επί ΝΔ), μειώνεται σε 14,5% την περίοδο 1993-1996 (τελευταία κυβέρνηση Α. Παπανδρέου), για να φθάσει στο 33% την περίοδο 1996-2001 (κυβερνήσεις Κ. Σημίτη). Η αυξημένη συμμετοχή τέτοιων επαγγελμάτων στις κυβερνητικές ελίτ εγείρει δύο ερωτήματα, τα οποία αφορούν όχι τόσο το ποιος κυβερνά από τυπική άποψη, δηλαδή ποιος κατέχει υπουργικούς θώκους, αλλά κυρίως ποιος κυβερνά ουσιαστικά. Τα ερωτήματα αυτά διατυπώνονται ως εξής: πρώτον, αποτελούν πράγματι και σε ποιο βαθμό οι τεχνοκράτες και ελεύθεροι επαγγελματίες ένα κοινωνικό στρώμα με συνείδηση και φιλοδοξία του ιδιαίτερου και μεγεθυνομένου πολιτικού ρόλου τους, όπως αυτός αποτυπώνεται από την ενισχυμένη παρουσία

30. Giandomenico Majone, 1994, «The Rise of the Regulatory State in Europe», *West European Politics*, vol. 17 (3), σ. 77-101.

τους στην κυβέρνηση (και στη βουλή); Δεύτερον, γιατί και σε ποιο βαθμό θεωρεί ένα μέρος του συγκεκριμένου στρώματος ως φυσική εξέλιξη της επαγγελματικής του καριέρας τη μεταπήδηση στην πολιτική; Οι απαντήσεις σε τέτοια ερωτήματα απαιτούν περαιτέρω έρευνες που θα μπορούσαν να φωτίσουν τη σχέση ισχυρών επαγγελματικών ομάδων με την πολιτική στη σημερινή Ελλάδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

- Aberbach Joel, Robert D. Putnam και Bert A. Rockman, 1981, *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies*, Cambridge, Mass, Harvard University Press.
- Αθανασόπουλος Δ., 1986, *Κυβέρνηση και κυβερνητικά όργανα*, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Βουλή των Ελλήνων, 1977, *Μητρώον γερουνισιαστών ετών 1929-1935 και βουλευτών από της Γ' Αναθεωρητικής Βουλής 1935 μέχρι της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής 1974*, Αθήνα.
- , 1986, *Μητρώο πληρεξουσίων, γερουνισιαστών και βουλευτών 1822-1935*, Αθήνα.
- , 1997, *Έλληνες βουλευτές και ευρωβουλευτές*, Αθήνα.
- Dahl Robert, 1961, *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, New Haven, Conn, Yale University.
- Δυγκαβές Κ., 1986, *Οι εκλογές στην Ελλάδα, 1844-1985*, Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης-Παιδεία.
- Δρεττάκης Μ., 1991, *Η ανατομία της Βουλής, 1974-1990*, Αθήνα, Gutenberg.
- Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα*, 1980, Αθήνα.
- Ελευθεροτυπία*, 1989, «Η νέα βουλή» (ειδική έκδοση), τομίδα 4, Αθήνα.
- Ελευθεροτυπία*, 1998, «Κωνσταντίνος Καραμανλής. 60 χρόνια ιστορία» (αφιέρωμα-ένθετο).
- Ένωση τέως Βουλευτών, 1995, *150 χρόνια ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα.
- Eyal Gil, Ivan Szelenyi και Eleanor Townsley, 2000, *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, Λονδίνο, Verso.
- Higley John και Richard Gunther (επιμ.), 1992, *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Σύγχρονος ελληνισμός. Από το 1941 ως το τέλος του αιώνα*, 2000, Εκδοτική Αθηνών, τόμος ΙΣΤ.
- Καθημερινή*, 1986, «300+24 Βουλής και Ευρωβουλής» (ειδική έκδοση), Αθήνα.
- Καθημερινή της Κυριακής*, 1998 (26 Απριλίου), «Κωνσταντίνος Καραμανλής» (αφιέρωμα-ένθετο).
- Καθημερινή της Κυριακής/Επτά Ημέρες*, 1999 (25/26 Δεκεμβρίου), «Η Ελλάδα τον 20ό αιώνα. 1980-1990».
- Κούκουνας Δ., 1999, *Οι Έλληνες πολιτικοί 1926-1949: Ιστορικό βιογραφικό λεξικό*, τόμος δεύτερος, Αθήνα, Μέτρον.
- Κούλογλου Σ., 1986, *Στα ίχνη του τρίτου δρόμου: ΠΑΣΟΚ 1974-1986*, Αθήνα, Οδυσσέας.

- Koutsoukis K., 1994, «Cabinet decision making in the Hellenic Republic, 1974-1992», στο Laver M., Shepsle K. (επιμ.), *Cabinet Ministers and Parliamentary Government*, Cambridge, Cambridge University Press, σ. 270-282.
- , 1982, *Political Leadership in Modern Greece: Cabinet Elite Circulation and Systemic Change, 1946-1976*, Athens, Athena Publishing Co..
- Legg K., 1969, *Politics in Modern Greece*, California, Stanford University Press.
- Lyrintzis C., 1986, «The Rise of PASOK and the Emergence of a New Political Personnel», στο Z. Tzannatos (επιμ.), *Socialism in Greece: The First Four Years*, Aldershot, Gower, σ. 114-129.
- Majone G., 1994, «The Rise of the Regulatory State in Europe», *West European Politics*, vol. 17 (3), σ. 77-101.
- Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, 1996, *Η Γ' Ελληνική Δημοκρατία και οι θεσμοί της*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής.
- Μακρυδημήτρης Α., 2000, *Οι Υπουργοί Εξωτερικών της Ελλάδας, 1829-2000*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- , 1997, *Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος, 1828-1997*, Αθήνα, Σιδέρης.
- Μαυρής Γ., 1993, *Οι κοινωνικές συντεταγμένες της κομματικής επιρροής: Οι σχέσεις εκπροσώπησης στην περίοδο 1974-1985*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών (Νοέμβριος 1993).
- , 1997, «Ο τάσεις αποδόμησης/μετασχηματισμού του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 9, Απρίλιος, σ. 179-196,
- , 2000 (13 Μαΐου), «Η ανατομία της Βουλής», εφημ. *Τα Νέα*, σ. 18-20.
- Μεταξάς Α.Ι.-Δ., 1981, «Βιοκοινωνική και πολιτισμική χαρτογραφία της Βουλής, 1964-1974-1977», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τόμ. 1, τεύχ. 1, σ. 11-56.
- Mills Wright C., 1956, *The Power Elite*, New York, Oxford University Press.
- Czudnowski Moshe M. (επιμ.), 1983, *Does Who Governs Matter? Elite Circulation in Contemporary Societies*, International Yearbook for Studies of Leaders and Leadership, τόμ. 1, Northern Illinois University Press, Dekalb, Ill.
- Νικολακόπουλος Ηλ., 1990, «Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων», στο Χρήστος Λυριντζής και Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 203-237.
- Πρόσωπα στο Προσκήνιο και Εκλογές '85*, 1985, Αθήνα, Ορίζων.
- Putnam Robert D., 1976, *The Comparative Study of Political Elites*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall.
- Σπανού Κ., 1988, «Η διαμόρφωση των υπουργείων», *Διοικητική Εγκυκλοπαίδεια*, τεύχ. 35, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, σ. 16-32.
- Σπουρδαλάκης Μ., 1988, *ΠΑΣΟΚ: Δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκέντρωση εξουσίας*, Αθήνα, Εξάντας.
- Σωτηρόπουλος Δ.Α., 1994, «Διαχρονικές τάσεις στην σπουδή των νομικών και το φαινόμενο της νομικής υπερεκπαίδευσης», στο Ι. Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ.), *Νομικές Σπουδές και Νομικά Επαγγέλματα στην Ελλάδα*, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 57-78.
- Τζιοβάρας Γ., 1996, *Τα Υπουργεία μας: Κυβερνήσεις 1833-1996*, Αθήνα, Ποντίκι.

Το Ποντίκι, 1990, *Οι Εκλογές της 8ης Απριλίου 1990*, Αθήνα.

—, 1994, *Οι Εκλογές της 10ης Οκτωβρίου 1993*, Αθήνα.

Τσουκαλάς Κ., 1977, *Εξάριτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα, Θεμέλιο.

Who's Who της Αλλαγής, 1981, Αθήνα, Ορίζων.

ΠΗΓΕΣ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ

Γραφείο Πρωθυπουργού, <http://www.primeminister.gr>

Ελληνικό Κοινοβούλιο, <http://www.parliament.gr>

Νέα Δημοκρατία, <http://www.nd.gr>

ΠΑΣΟΚ, <http://www.pasok.gr>

<http://www.elections.gr>